

PRILOG POZNAVANJU NAJRA NIJE ŽIDOVSK E ZAJEDNICE U BJELOVARU DO IZGRADNJE PRVE SINAGOG E 1881. GODINE

CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF EARLY JEWISH COMMUNITY IN BJELOVAR TO BUILD THE FIRST SYNAGOGUE 1881ST YEAR

Željko KARAULA

Poslijediplomski studij povijesti

Hrvatski studiji Zagreb

Primljeno/Received: 15. 11. 2012.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Grada

SAŽETAK

U radu se uz kratak uvod o povijesti židovskog naseljavanja u Varaždinskom generalatu i gradu Bjelovaru donosi prijevod Spomenice povodom svečanog otvorenja novoizgrađene sinagoge 19. rujna 1881. godine u Bjelovaru (Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien)) koju je napisao poznati židovski učenjak Moritz Grünwald, koji je bio bjelovarski rabin od 1881. do 1884. godine.

Ključne riječi: Bjelovar, Varaždinski generalat, Židovi, sinagoga, rabinat

Key words: Bjelovar, Varaždin military generalate, Jews, synagogues, Rabbinate

UVOD

Od početka osnivanja grada Bjelovara 1756. godine, u povijesnim dokumentima možemo pratiti i nazočnost Židova na ovom području, iako je prema strogoj vjerskoj politici austrijskih vlasti i austrijske carice Marije Terezije, protestantima i Židovima boravak na području Vojne krajine bio zabranjen (oni se ovdje pojavljuju kao putujući trgovci), u kojoj se Bjelovar nalazio do razvojačenja 1871. godine.¹ Kraljica je samo omogućila boravak u Krajini onima Židovima koji su ovdje živjeli od 50-ih godina 18. stoljeća, kao izbjeglice iz Osmanlijskog carstva.²

¹ Ljiljana, DOBROVŠAK, »Privremena« prisutnost Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji tokom 17. i 18. stoljeća, *Povijesni prilozi*, 29., 2005, 167.-189. Više o procesu ravnopravnosti ili emancipacije Židova u Habsburškoj monarhiji tijekom 19. stoljeća vidi također članak iste autorice: ISTA, Emancipacija Židova u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji tijekom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 37., 2005., 125.-143. Dosadašnje spoznaje historiografije u Hrvatskoj vidi u: Ivo, GOLDSTEIN, Historiografija o Židovima u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 34-35-36., 2004., 285.-290. Kraljica Marija Terezija nije bila Židovima sklona, tako da ih je Češke 1747. prognala, a Židovima u Mađarskoj nametnula novi porez (*taxa tolerantiae* 1749.).

² Alexander, BUCZYNSKI, Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1760-1868), *Povijesni prilozi*, br. 12., 1993., 63. Prema Petriću (Hrvoje, PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Zagreb, 2012., 250.) postojala je mogućnost da su Židovi i u 17. stoljeću dolazili kao trgovci na prostore Varaždinskog generalata iz međimurskog trgovišta Legrad gdje je postojao židovski geto. Isto tako Petrić napominje da postoji mogućnost da je postojalo slični židovski geto u naselju Drnje u Podravini, u napuštenoj utvrdi, prema izvorima zvan Židvaroš. Kao takav se spominje najranije 1740. u drnjskoj župnoj spomenici. Isto tako Petrić donosi podatak da se u vojnokrajiškom naselju Virju 1700. spominje osoba s »etnikom Židov (Sidov)«. Također vidi o Židovima u Krajini podlistak Lavoslava, GLESINGERA, Interesantan prilog povijesti Jevreja u bivšoj Vojnoj Krajini, *Židov*, (1935./36.)

No, propisi se nisu tako čvrsto poštovali, postojali su izuzeci. Tako je već po osnivanju grada Bjelovara sredinom 18. stoljeća zapovjednik Varaždinskog generalata general Filip barun von Beck prvi dozvolio stalni boravak židovskim trgovcima u Bjelovaru i Koprivnici, radi bolje opskrbe svojih pukovnija, odnosno radi nabavljanja »vojničkih mundura«. Zbog toga je pozvan na odgovornost sa strane Banske vlade u Zagrebu »jer im ovdje (Židovima op.a.) kano i u samoj kraljevini obitavanje nije dozvoljeno«. ³ Takva politika o zabrani boravaka Židova u Krajini učvrstila se 60-ih i 70-ih godina 18. stoljeća. No, Buczynski je u Registru Varaždinske generalkomande za 1771. godinu otkrio da je stranim Židovima bilo dozvoljeno pravo boravka od tri dana na području Krajine »bez plaćanja posebne pristojbe, ali da svoju trgovinsku robu ne smiju javno izložiti.« ⁴

S pravom napominju Buczynski i Medar da se naseljavanje Židova početkom 1770. godine na području Varaždinskog generalata i Bjelovara poklopilo s naseljavanjem njemačkih i čeških obrtnika u gradu koji se tada znatno razvija, dobivanje cehovskih povlastica (1770.), stvaranja vojnog komuniteta (1771.), te dobijanja sajamskih povlastica (1772.). ⁵ Buczynski navodi i prezimena vjerojatno putujućih židovskih trgovaca (*prema Registru Varaždinske generalkomande*). Tako spominje trgovce Israela, Moyses Löwela i Samuela Schlesingera, pri čemu su Löwel i Schlesinger od generalkomande, kako to navodi Buczynski, zatražili dozvolu za trgovanje i održavanje židovskog obreda. ⁶ No, 1773. godine vlasti opet pooštruju mjere te mijenjaju svoju politiku prema židovskim trgovcima naredivši uklanjanje njihovih trgovina i dućana, pri čemu su podsjetili lokalnu upravu u Bjelovaru da Židovima nije dopušten pristup na područje Krajine, »pa ni na nekoliko dana«. ⁷ Tek je 1783. donesen poseban zakon *Systematica gentis Judaicae regulatio* za Ugarsku i Hrvatsku koji je poboljšao njihov položaj u zemlji, jer su Židovi dobili pravo slobode kretanja i naseljavanja uz dozvole, slobodu vjeroispovijesti, ravnopravnost u školama i dr.

Usprkos tomu režim u Krajini je bio i dalje vrlo rigorozan prema židovskom naseljavanju. Stoga je i Buczynskog iznenadio podatak iz popisa stanovništva 1802. da se u Bjelovaru nalazi 9 Židova, unatoč strogom režimu s kojim su u skladu krajiški Židovi morali uređivati svoj svakodnevni život. U krajiškoj historiografiji jedino J. A. Demian spominje jednu židovsku obitelj (*Judenfamillie*) u Bjelovaru koja se bavila trgovinom. ⁸ Zapisnici bjelovarskog magistrata od 1799. do 1808. djelomično omogućuju rekonstrukciju društvenog položaja spomenute židovske obitelji, kojoj je glava očito bio trgovac Mojsije Rosenberger. Podatke o Rosenbergeru i njegovoj obitelji (prema *Exhibitions-Prothollima* 1799-1808. iz Hrvatskog državnog arhiva u Bjelovaru) donosi Buczynski, a ovdje ćemo izdvojiti samo podatak da je generalkomanda upozoravala 1808. bjelovarski komunitet da svaka lokalna vlast koja dopusti prisvajanje nekretnina Židovima, kao kaznu mora platiti kupovnu cijenu na račun sirotinjske zaklade. ⁹

Sve te mjere su utjecale da u slijedećim popisima do razvojačenja Vojne krajine 1871. na području Varaždinskog generalata i Bjelovara da je broj Židova bio minimalan ili ih nije bilo. Prema popisu iz 1857. u cijeloj Krajini ima samo 404 Židova, dok je na području Varaždinskog generalata (odnosno Križevačke pukovnije) živio samo jedan Židov. Na slijedećem popisu 1869./1870. stanje se nešto poboljšava, na prostoru Krajine sada živi 498 Židova, dok je njihov broj na prostoru Varaždinskog

³ Gavro, SCHWARTZ, Prilozi k poviesti židova u Hrvatskoj u XVIII. Stoljeću, *Vjestnik kraljevskog hrv. slav. dalm. arhiva*, III., 1901., Zagreb, 186. Podatak prenosi i Buczynski u svom kapitalnom djelu u dva sveska: Alexander, BUCZYNSKI, *Gradovi vojne krajine*, II., Zagreb, 1997., 130. Ovdje Buczynski griješi u navodu Schwartzova djela kada piše da je Schwartzov članak izašao 1899.

⁴ BUCZYNSKI, 1993., 63.

⁵ BUCZYNSKI, 1993., 63., Mladen, MEDAR, Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 1., 2007., 162.

⁶ BUCZYNSKI, 1993., 63.

⁷ BUCZYNSKI, 1993., 64.

⁸ Johann Andreas, DEMIAN, *Statistische Beschreibung der Militär-Gränze*; Bd. 1, welcher die Militär-Gränze in Kroatien enthält Verlagsort: [S.l.] | Erscheinungsjahr, 1806., 368.

⁹ BUCZYNSKI, 1993., 65.

generalata značajno porastao. Tako na području Đurđevačke pukovnije ima 67 Židova, a Križevačke 121 Židov, a od toga u Bjelovaru živi 21. Popis stanovništva iz 1880. (dakle nakon razvojačenja) donosi podatke za područje Bjelovarske županije u kojoj živi 1.463 Židova, od toga u gradu Bjelovaru 97.¹⁰ Na područje Bjelovara Židovi uglavnom dolaze iz Burgerlanda, Slovačke, a ponajviše Mađarske. Povećanje broja njihovih obitelji bilo je strogo zabranjeno, prema Hostineku, 50-ih godina 19. stoljeća Židovima u Krajini je čak zabranjivano sklapanje brakova jer su se vlasti bojale da će se povećati njihov broj.¹¹ U cijelom tom razdoblju Židovi su teško dobijali zavičajnost u gradu, jer je gradska uprava dugo bila sumnjičava prema »nepoznatim došljacima«, te su mnogi imali zavičajnost iz okolnih gradova, poput Koprivnice. Jedinu izuzetak i kuriozitet u Krajini bila je židovska krajiška zadruga Singera iz Bulinca, kao jedina židovska obitelj kojoj su upravne vlasti priznale status krajiške zadruge.¹²

Židovska vjeroispovjedna općina u Bjelovaru osnovana je 23. veljače 1877. godine, a njezin prvi predsjednik bio je do 6. siječnja 1878. »senior ovdašnjeg židovstva« Emanuel Ebenspanger, da bi vodstvo Židovske općine poslije njega preuzeo poznati bjelovarski knjižar i tiskar Jakob Fleischmann, koji je vodio općinu sve do 1902. godine.¹³ Rabin Grünwald u svojoj Spomenici ističe da je J. Fleischmann imao odlučujuću ulogu u osnivanju bjelovarske Židovske općine: »Bilo je to 23. veljače 1877. godine kada je gospodin Fleischmann skupio sve Izraelite koji su tada živjeli u Belovaru kako bi im toplim riječima u srce usadio potrebu osnivanja vjerske zajednice. Kao što uvijek srčan govor dopire do srca, tako je i taj topli i duboko osjećajni govor ugrijao srca slušatelja te je istoga dana, kao sretan svršetak, postignut dogovor o ujedinjenju u vjerske svrhe, kao i o plaćanju mjesečnog poreza od 45 talira za uređenje i očuvanje najpotrebnijih institucija.«¹⁴ U to vrijeme nastaje i Statut Izraelitske vjerske zajednice u Bjelovaru koji je objavljen na hrvatskom i njemačkom jeziku.¹⁵

Nekoliko dana prije 13. veljače 1877. J. Fleischmann je molio gradsku upravu za pomoć pri utemeljenju općine, pri čemu mu je odgovoreno da se i druge vjeroispovjesti same uzdržavaju. Treba spomenuti da nisu svi Židovi bili članovi navedene Židovske općine Bjelovar. Općina je izabrala Davida Lindenfelda kao čovjeka koji je dobro poznao Talmud i koji je u prvo vrijeme obavljao potrebne rituale i istodobno obnašao funkciju vođe u molitvi. Židovska zajednica Velika Kanjiža (*Nagy Kanizsa*) iz Mađarske poslala je u Bjelovar prvi Tora svezak (*Sepher Thora*). U tom je trenutku zajednica imala samo 12 članova: Emanuel Ebenspanger, Albert Liebermann, Josef Liebermann, Wilhelm Weiss, Moritz Pollak, B. Moses, S. Pfeifer, Max Storch, S. Kohn, Jacques Fleischmann, S. Braun, S. Weiler.¹⁶

Židovski hram sagrađen je posebnim zalaganjem upravo Jakoba Fleischmanna 1881. godine u stilu historicizma, pri čemu je grad odobrio 6000 opeka za gradnju hrama.¹⁷ Emanuel Ebenspanger je za kupnju zemljišta, na kojem se nalazio novoizgrađeni hram, platio iznos od 3.500 talira, dok je kuću u kojoj se nalazio prvi židovski hram 1. kolovoza 1881. kupila gospođa Martinek, rođena Raki. I kršćansko stanovništvo Bjelovara dalo je iznos od 500 talira kao svoj doprinos za izgradnju sinago-

¹⁰ Ljiljana, DOBROVŠAK, Brojčano kretanje Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije 1857.-1918., *Radovi za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 4., 2011., 205.-235. Prema Krambergeru (Ernest., KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Bjelovar, *Ilustrirani hrvatski pučki koledar*, 1886., Bjelovar, 48-60.) u gradu već 1886. ima »127 izraeličana«.

¹¹ BUCZYNSKI, 1997., 133.

¹² *Nezavisnost*, br. 39., 27. VIII. 1910., 2. Više u: Bogdan, STOJSAVLJEVIĆ, *Povijest sela. Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848.-1918.*, Zagreb, 1973., 219.-220.

¹³ Odobrenje za osnivanje Židovske općine stiglo je 5. svibnja 1879. dostavljeno od Vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Odjela za kulturu i nastavu, broj 2270.

¹⁴ Vidi prilog na kraju rada.

¹⁵ Taj Statut se nije sačuvao. Poznata su samo *Pravila Izraelitske bogoštovne općine u Bjelovaru* tiskana 1910. godine

¹⁶ Željko, KARAULA, *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010*, Bjelovar, 2012., 209.

¹⁷ David Ginsberg, Crtime iz prošlosti grada Bjelovara, *Glas Bjelovara*, br. 40., 26. IX. 1936., 2.

ge. Sinagoga je svečano otvorena 19. rujna 1881. s 100 sjedećih mjesta za muškarce i 80 mjesta za žene. Zgrada je imala oblik stambene prizemnice s trokutastim zabatom i dvostrešnim krovom na čijem vrhu su bile Mojsijeve ploče.¹⁸

Prvu kratku povjesnicu Židova u Bjelovaru napisao je Moritz Grünwald,¹⁹ poznati židovski učejak (*Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien) – Festschrift zur Einweihung d. neuerbauten Synagoge am 19. Sept. 1881*) u povodu podignuća prvog židovskog hrama u gradu, a koji je kraće vrijeme bio rabin Židovske zajednice u Bjelovaru.²⁰

U prilogu ovog rada nalazi se prijevod te kratke povjesnice u povodu otvorenja sinagoge 19. rujna 1881. godine.²¹

PRILOG

O povijesti
ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE
Belovar (Hrvatska)

dr. M. GRÜNWARD
Kotarski rabin

(Spomenica povodom svečanog otvorenja novoizgrađene sinagoge 19. rujna 1881. godine)

1881.

Tiskano u tiskari /J. Fleischmann/, Belovar

ČOVJEKU
KOJI JE UVELIKE ZASLUŽAN ZA OSNIVANJE
VJERSKE ZAJEDNICE U BELOVARU,

GOSPODINU JACQUESU FLEISCHMANNU

S POŠTOVANJEM
RAB. Dr. M. GRÜNWARD

¹⁸ MEDAR, 2007., 164. Hram je detaljno opisao također Medar u svom radu: Mladen MEDAR, Prilog poznavanju građevne djelatnosti u Bjelovaru, *Muzejski vjesnik*, glasilo Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske, god. XVI, br. 16., Križevci, 1993., 61.-63.

¹⁹ Moritz, Grünwald (29. III. 1853., Ungarisch Hradisch, Moravia, - 10. VI. 1895. London), poznati židovski učejak i austrijski rabin. Nakon kratkog boravka u Pragu od 1878 polazi u Breslau židovsku bogosloviju. Godine 1881 bio je pozvan da preuzme službu rabina u Bjelovaru (1881.-1884.), a od 1884.-1887 služi kao rabin u mjestu Pišeku, Češka, a zatim u razdoblju od 1887. do 1893 od mjestu Jung-Bunzlau. Poslije toga postaje glavni rabin u Bugarskoj, sa sjedištem u Sofiji. M. Grünwald bio i poznati lingvist i član nekoliko znanstvenih društava, uključujući i Société de Numismatique et d'Archéologie. U Bugarskoj je bio vrlo cijenjen zbog svoje službe od strane princa Ferdinanda i bugarske vlade. Njegova djela su: »Die Bibel, der Talmud und die Evangelien« (1877); »Zur Gesch. der Gemeinde Dyhernfurth« (1882); »Zur Gesch. der Jüdischen Gemeinde in Ragusa« (1883); »Gesch. der Juden in Böhmen« (1st part, 1886); »Ueber das Verhältniss der Kirchenväter zur Talmudischen und Midraschischen Literatur« (1891); »Ueber den Einfluss der Psalmen auf die Entwicklung der Christlichen Liturgie und Hymnologie« (1892); »Rabbi Salomo Efraim Luntschitz« (1892); »Sitten und Bräuche der Juden im Orient« (1894). (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6912-grunwald-moritz>), preuzeto 10. II. 2013.)

²⁰ Moritz, GRÜNWARD, *Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien) - Festschrift zur Einweihung d. neuerbauten Synagoge am 19. Sept. 1881.*, J. Fleischmann, Belovar, 1881.

²¹ Ovim je ispravljen podatak koji se ponavlja u radovima prethodnih autora da je prva židovska sinagoga u Bjelovaru otvorena 1882. godine.

Belovar,²² slobodni kraljevski grad, koji je nekada pripadao Vojnoj krajini, tek od raspada Vojne krajine, dakle od godine 1868., nastanjuje židovske stanovnike. Do tada je Izraelitima bilo dopušteno da se samo *jednodnevno* zadržavaju u jednom jedinom mjestu Vojne krajine. Milošću Njegovog Visočanstava cara i kralja Franje Josipa I., židovi koji su razdjeljivali ljude od ljudi srušeni su, a stvoren je savez ljubavi i skladnog zajedničkog djelovanja svih građana Austrijskog Carstva, savez koji mnogo čvršće i dublje povezuje te koji općoj ljudskoj dobrobiti daje više koristi nego izdvajanje i osamljivanje. Kao što je to uvijek slučaj da zajednička bol čvršće povezuje negoli zajednička radost, tako je kamen temeljac za osnivanje zajednice stvoren smrću prvog židovskog stanovnika po imenu Margulith jer se, kada je on preminuo, ukazala potreba za izgradnjom grobnice u koju će se položiti njegovi posmrtni ostaci. Odmah se ovdje u čast ljudi i gradskih tijela treba naglasiti da je grad dao mjesto koje je u tadašnjim uvjetima za zadovoljavanje trenutnih potreba bilo dovoljno. No, nakon detaljnog ispitivanja stručnjaka, pokazalo se da to mjesto nikako nije prikladno za mjesto na kojem bi se sahranjivalo. Stoga je najveće nastojanje sadašnje židovske vjerske zajednice u Belovaru bilo stjecanje odgovarajućeg božjeg tla (groblja) pokraj katoličkog i grkokatoličkog groblja. Iz plemenitog sudjelovanja, koje kako državna tako i gradska tijela ulažu u zajednicu koja nastaje, proizlazi nada da će i ovome u potpunosti biti ukazana pomoć.²³

Protoklo je gotovo desetljeće, a da se židovski stanovnici Belovara nisu udružili kako bi se vjerski izdignuli te uveli bogoslužje kakvo treba biti te koje bi bilo u duhu vremena. Muškoj i časnoj odluci sadašnjeg predstojnika gospodina J. Fleischmanna treba zahvaliti da se Belovar u Izraelu danas smatra vjerskom zajednicom.

Bilo je to 23. veljače 1877. godine kada je gospodin Fleischmann skupio sve Izraelite koji su tada živjeli u Belovaru kako bi im toplim riječima u srce usadio potrebu osnivanja vjerske zajednice. Kao što uvijek srčan govor dopire do srca, tako je i taj topli i duboko osjećajni govor ugrijavao srca slušatelja te je istoga dana, kao sretan svršetak, postignut dogovor o ujedinjenju u vjerske svrhe, kao i o plaćanju mjesečnog poreza od 45 talira za uređenje i očuvanje najpotrebnijih institucija.

Danom osnivanja belovarske židovske općine smatra se 23. veljače 1877. godine. Od tada do dana današnjeg među židovskim stanovnicima u Belovaru vlada sloga i skladno zajedničko djelovanje koji su na vidjelo iznijeli ugodne rezultate te će oni, ako Bog da, osnovati još poneku instituciju koja će štovati i poticati Židove i židovstvo. Prvo i najvažnije za osnivanje, iako male, no samostalne općine, bilo je da postoje čvrsta volja i potreban novac, a oni su postojali. Sada je zadatak koji se trebao obaviti još uvijek bio velik i težak, i to zadatak koji je vodio u dva smjera; prema van, to jest prema političkom tijelu te prema unutra, što se odnosilo na vjersko vodstvo.

Prema van valjalo je načiniti nacrt statuta te za iste dobiti odobrenje političkog tijela. Kao što je to uvijek bio slučaj, odobrenje je tek 5. svibnja 1879. dostavljeno od Vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Odjela za kulturu i nastavu, broj 2270. Iako je to trajalo gotovo dvije godine, kratko se nakon sjednice održane 23. lipnja trebala urediti unutarnja vjerska uprava. U osobi gospodina Davida Lindenfelda zajednica je pronašla čovjeka koji u cijelosti odgovara njezinim potrebama; čovjek koji je u oba dijela Talmuda naobražen te koji je obavljao ritualno klanje i istodobno obnašao funkciju vođe u molitvi. Tu je službu gospodin D. Lindenfeld, ispunjavajući s potpunom revnošću svoje obveze, obnašao 4 godine, od 12. lipnja 1877. do 15. kolovoza 1881. godine. U tom je trenutku zajednica imala 12 članova: to su bila sljedeća gospoda: Emanuel Ebenspanger, Albert Liebermann, Josef Liebermann, Wilhelm Weiss, Moritz Pollak, B. Moses (sada u Rači), S. Pfeifer, Max Storch, S. Kohn, Jacques Fleischmann, S. Braun, S. Weiler.

²² Oznaka M.G. znači da je bilješku pisao Moritz Grünwald. (M. G.) O značenju riječi Belovar pisao je ravnatelj Novotni u 1. godišnjem izvješću realne gimnazije u Belovaru 1876.-1877. u svom radu: Prilazi kulturnoj i literarnoj historiji u Hrvatskoj t. 10., napomena 5. Odlučno se protivi načinu pisanja Belovar i Bellovar te traži da se piše Bjelovar. Na drugom ćemo mjestu dokazati, slijedeći etimologiju Bellovar kao ratni grad, da je to jedini ispravan način pisanja. Čak i na poštanskom pečatu piše Bellovar.

²³ Ukopi na židovskom dijelu bjelovarskog groblja obavljaju se od 1876. godine.

Na taj je način postignut odgovarajući vjerski red, no tako se, kako bi se ostvarila namjera, trebala osnovati institucija koja će bolesnima i umirućima pomagati u njihovim posljednjim trenucima života i, tješeći ih, biti pored njih i njihovim posmrtnim ostacima na najdostojansveniji način odati posljednju počast. Bilo je to 6. siječnja 1878. godine kada je u navedene svrhe osnovano društvo Kevra Kadiša²⁴ (Sveto društvo), a tog je dana i gospodin Jacques Fleischmann izabran za predstojnika vjerske zajednice u Belovaru, a tu funkciju na dobro općine s velikom čašću i danas obnaša.

Do 6. siječnja 1878. godine funkciju predstojnika u vjernosti i ljubavi obnašao je *senior* ovdašnjeg židovstva, gospodin Em. Ebenspanger, čija je ta ista ljubav i vjernost i dana današnjeg vidljiva u procvatu ovdašnje zajednice. O njegovim daljnjim zaslugama i nastojanjima kasnije će se govoriti. Dana 22.2.1877. provizorno izabrani Kasije gospodin Albert Liebermann i danas tu počasnu funkciju obnaša odano, ispunjavajući vjerno svoje obveze. Čim se u austro-ugarskim židovskim zajednicama doznalo da se u Belovaru osniva židovska zajednica, s mnogih je strana od njih stizala djelotvorna potpora, a potvrđena židovska vjernost i ovdje se iskazala na način koji razveseljava srce. Tako je, primjera radi, židovska zajednica dostojna poštovanja, Velika Kanjiža (Nagy Kanizsa) iz Mađarske, poslala Tora svezak (Sepher Thora) koji je u bogoštovnoj zajednici i danas u uporabi.

Da taj Tora svitak ovdje još uvijek postoji, treba zahvaliti dobrostivom zagovoru nadrabina Kanjiže, Njegovog Dostojanstva gospodina Fassela. Taj častan čovjek visoke starosti pomaganje je smatrao svojom svetom obvezom. Neka ga za to stigne Božja nagrada! I od glavnog grada Zagreba mlada je zajednica u nastajanju primila mnoge dokaze simpatije koja je stizala iz dubine srca. Tako je između ostaloga ovdašnjoj zajednici za potrebe sinagoge prepuštena pozlaćena deka od crvenog baršuna.

U međuvremenu se broj židovskih obitelji u Belovaru povećao, pa čak i broj židovskih obitelji koje su pripadale Belovarskoj županiji, a nakon što je 5. svibnja 1879. godine Vlada milostivo izdala odobrenja za osnivanje samostalne vjerske zajednice, trebalo se usmjeriti na gradnju suvremene sinagoge. Nakon što je člankom 3. Pravila²⁵ (statuti) propisano i ono doslovce glasi »da je svaki Izraelit u Belovaru te svaki Izraelit koji živi u njegovoj podžupaniji dužan, unutar tri mjeseca od stupanja na snagu tog statuta, prema svojem mjestu stanovanja učlaniti se u općinsku zajednicu, trebalo je naći prostora za veliku sinagogu. Sinagoga koja je svečano otvorena 19. rujna ima 100 sjedećih mjesta za muškarce i 80 mjesta za žene.

Tada je valjalo upotrijebiti sva sredstva kako bi sva pažnja bila usmjerena samo na gradnju sinagoge. Iako su u početku sredstva izvana štedljivo pristizala, ipak, izvanredno požrtvovanje koje je pridonosilo svaki član belovarske židovske vjerske zajednice, dovelo je do sretnog cilja. S posebnom se pohvalom ovdje treba istaknuti ime gospodina Emanuela Ebenspangera koji je za kupnju mjesta, na kojem se sada nalazi novoizgrađeni hram, dao iznos od 3500 talira. Kuću u kojoj se sada nalazi hram 1. kolovoza 1881. kupila je gospođa Martinek, rođena Raki.

Hvale vrijedan Izraelitski savez u Beču koji je od svoga osnutka ublažio mnoge jadi, brisao mnoge suze, umirivao mnoge brige, širio mnogo znanja, osnovao mnoge škole, a na čijem čelu stoji za židovstvo visokozaslužan čovjek, gospodin Josef Ritter von Wertheimer, dostojno okolnosti koje vladaju u Belovaru, na dopis od 15. svibnja 1880. godine upućen od gospodina J. Fleischmanna odobrio je dvogodišnju potporu od 100 talira godišnje kako bi postojeća škola u Belovaru bila proširena i udovoljavala suvremenim pedagoškim i higijenskim zahtjevima. Na dopis sadašnjeg kotarskog rabina dr. M. Grünwalda od 2. rujna, hvalevrijedan Izraelitski savez u Beču vjerskoj je školi dobrovoljno poslao dvije zidne ploče koje je on objavio, a koje sadrže izreke iz nauke o dužnostima i običajima, za što se hvalevrijednom savezu javno izreče zahvala. Ne treba sumnjati u to da će hvalevrijedan savez i dalje

²⁴ (M. G.) Počasnu funkciju Kevra Kadiše obnaša predsjednik gospodin Josef Liebermann, a gospodin Max Storch mu u tome pomaže.

²⁵ (M.G) Statuti Izraelitske vjerske zajednice u Belovaru objavljeni su na hrvatskom i njemačkom jeziku. Tekst članka 3. na hrvatskom jeziku glasi: Svaki u gradu Belovaru i podžupaniji belovarskoj trajno stanujući Izraelit jest dužan, čim ova pravila kriepostna postanu, odnosno potvrđena budu, za tri mjeseca se u svezu obćine primiti dati.

poticati zajednicu s velikim težnjama. Srdačna i nelicemjerna zahvala malodobne djece i mladeži, kao i svih belovarskih židovskih obitelji, bit će mu najljepša nagrada.

Kršćansko stanovništvo Belovara dalo je ne mali iznos od 500 talira kao svoj doprinos za izgradnju sinagoge.

No, i pojedina židovska gospoda, željna posebnog zalaganja za židovstvo, da gradnji sinagoge pridonesu svoje jaganjce, smatrali su svojom svetom obvezom; tako su braća Hirschler iz Also Domboru (Post Kottori) doprinijela za gradnju hrama s 50 guldena. I ovoj se časnoj braći za njihov plemeniti čin ovdje javno zahvaljuje.

Slobodni kraljevski grad Belovar iz ureda načelnika gospodina Cuvaja²⁶ donirao je 6000 cigli za gradnju sinagoge (broj 1201/45 iz godine 1881.). Gradska uprava i inače je plemenito i žrtvujući svoje vrijedno vrijeme pokazala simpatije za gradnju hrama, a zasigurno će joj belovarski Židovi i u dalekoj budućnosti biti jako i duboko zahvalni.

Ne manja zahvala ide hvalevrijednom kraljevskom županu u osobi općeštovanog gospodina Lazara Davidovića²⁷ koji je u svako doba bio tu kada je za Izraelitsku vjersku zajednicu trebalo nešto reći ili napisati. Njegovoj usluzi i sudjelovanju treba zahvaliti da su porezni doprinosi židovskih obitelji koje su pripadale kotaru Belovar s uzornom točnošću stizali. Sigurno je da će takav plemeniti čin, osim nagrade koju sam sa sobom nosi, Bog nagraditi, a mi, u interesu grada i Izraelitske vjerske općine, od srca želimo da taj gospodin koji se marljivo zalaže za javno dobro još dugo u Belovaru nastavi svoju korisnu djelatnost!

Osim spomenutog pozlaćenog zastora (*porauches*), od predsjedništava općine Zagreb već je 21. lipnja 1878. stigao i Ner tomid (srebrna lampa) čije svjetiljke simboliziraju vječno svjetlo. (Broj 673-1878). Neka je tom hvalevrijednom predsjedništvu zato srdačno hvala.

No, nisu se samo muški stanovnici Belovara i njihova okolina ujedinili kako bi djelovali plemenito i marljivo. I ženske su se članice natjecale u ljubavi prema židovstvu tako što su preuzele jednu od najljepših strana tog djelovanja, dobra djela koja pripadaju nježnom mekom biću. Osnovano je žensko izraelitsko društvo u kojem sudjeluju *sve Židovke* Belovara i sklono djeluju. Sadašnje predsjedništvo čine gospođa Charlotte Ebenspanger kao predsjednica te gospođa Rosa Fleischmann i gospođa Pollak kao članice odbora. Osim plemenitog tihog dobročinstva koje su te žene davale, nabavile su i *porauches* za novoizgrađenu sinagogu koji odaje potpunu čast ne samo plemenitim srcima darovateljica nego i njihovom smislu za lijepo. Već davno je u židovstvu priznavana i naglašavana važnost ženskog spola, tako da u Talmudu stoji, da je Jeruzalem očuvan samo zahvaljujući vrijednosti, čistoći u običajima i plemenitom smislu žena, te tako o židovskim ženama u Belovaru, na njihovu pohvalu, želimo reći da ne zaostaju za svojim uzorima i da su dostojne židovskog imena koje na poseban način u sebi sadrži dobrotvorno djelovanje. Skromno djelovanje žena neka i dalje raste i budućnost će tako uvijek biti vesela i razdragana. I tako, sa svih strana srdačno podupirana gradnja hrama je započela, a na dan zaruka Njegove Carske Visosti prijestolonasljednika Rudolfa s prijestolonasljednicom Stefanie postavljen je kamen temeljac za sinagogu u prisutnosti visokoštovanog gospodina nadžupana Lazara Davidovića, tadašnjeg gradonačelnika gospodina Georga Cuveia i belovarskog stanovništva koje je marljivo sudjelovalo.²⁸ Gospodin predsjednik J. Fleischmann tim je povodom sastavio spomenicu na njemačkom jeziku.

Nakon što su svi Izraeliti koji su pripadali Belovarskoj podžupaniji obvezani na plaćanje poreza Židovskoj autonomnoj vjerskoj zajednici u Belovaru, broj članova iznosio je 80: njihova imena navest ćemo na kraju.

Nakon što se gradnja sinagoge približavala kraju, valjalo se pobrinuti za propovijed u duhu vremena, kao i za zbor u Božjoj kući. Iako je to zahtijevalo veliku novčanu žrtvu općine, ona se na to odlučila te je tako istodobno gospodin dr. M. Grünwald, štićenik Židovskog teološkog seminara u

²⁶ Juarj Cuvaj, bjelovarski načelnik (1871.-1881.)

²⁷ Lazar Davidović, župan Bjelovarske županije (1878.-1884.)

²⁸ Zaruke carevića Rudolfa Habsburgovca i belgijske princeze Stephanie održane su 7. ožujka 1880. godine.

Wroclawu, postavljen za kotarskog rabina, a gospodin Karl Löwi za pjevača i osobu zaduženu za obredno klanje.

To je u kratkim crtama povijest nastanka Židovske autonomne vjerske zajednice u Belovaru. Ako je piscu ovoga dopušteno da izrazi svoju želju i molbu, onda je to da uvijek vjerno stoje jedan iza drugoga kao što je to do sada slučaj bio, te da i dalje s vatrom u srcu i marljivo vjeruju u domovinu tako da Božji blagoslov svakog pojedinog člana zajednice uvijek i svugdje prati te da sadašnje belovarsko židovstvo kasnijim potomcima služi kao svjetleći neprolazni uzor istinske pobožnosti. Neka Bog tako odluči.²⁹

Belovar, 11. rujna 1881.; 16. Ellul 5643

Dr. M. GRÜNWALD

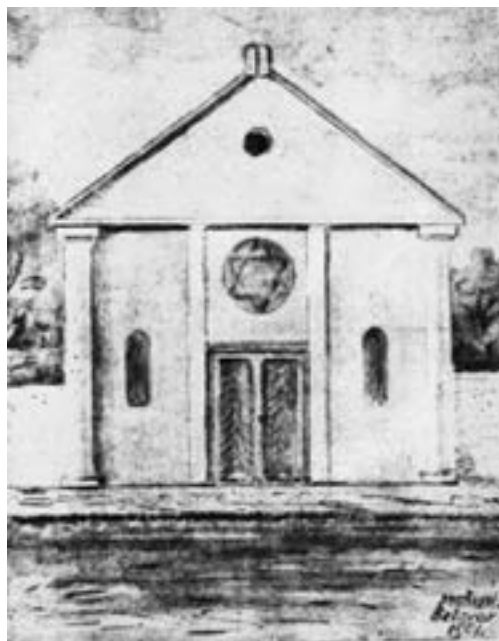
Kotarski rabin

Tijekom završne korekture ovog zbornika vratila se u Kanjižu na inicijativu gospodina Wilhelma Weissa poslana molba hvalevrijedne vjerske zajednice u Belovaru za poticanjem općine u nastajanju, s odlukom predsjedništva hvalevrijedne vjerske zajednice, zajednice Kanjiže vrijedne poštovanja, da se taj svitak Tore belovarskoj zajednici daje u vječno vlasništvo. Neka se ovime javno srdačno izrazi zahvala hvalevrijednom predsjedništvu zajednice Kanjiže, kao i gospodinu Wilhelmu Weissu.

Članovi Židovske vjerske zajednice su sljedeći:

Gospodin		Josef Lausch	-II-	Fleischhacker	-II-
J. Fleischmann	Belovar	Sigm. Löwi	-II-	B. Mozes	Rača
Em. Ebenspanger	-II-	Em. Braun	-II-	H. Leipnik	-II-
A. Liebermann	-II-	Sigm. Singer	-II-	Nathan Weisz	Kovačica
J. Liebermann	-II-	Ign. Hirschler	-II-	Ludvig Weisz	Pavlovac
M. Pollak	-II-	Vürzburger	-II-	J. Singer	Bulinac
W. Weisz	-II-	Augenfeld	-II-	Alb. Majer	Berek
M. Storch	-II-	Jos. Dencht	Ferdinand	S. Micki	Palešnika
S. Kohn	-II-	Ludw. Singer	-II-	M. Fleischacker	Tomašica
S. Pfeifer	-II-	S. Bruckner	-II-	A. Kohn	Topolovec
K. Steiner	-II-	Goldschmid Filip	-II-	L. Rosenberg	Kapela
Ig. Beck	-II-	Schulz	-II-	S. Mailänder	Diklince
S. Seligmann	-II-	M. Fischer	Sirova Katalena	S. Majer	Križ
S. Grosz	-II-	J. Blühweis	Ivanska	Fr. Glück	Jasenaš
Pinka Steiner	-II-	S. Rosenberg	Plošćica	Sig. Neumann	Grubišnom polju
B. Beck	-II-	D. Kreutzer	Trojstvo	S. Klein	Ivanovo selo
Dentsch	-II-	N. Steiner	-II-	S. Fürst	Orlovac
Schwarz	-II-	J. Schreiber	Prugovac	Ig. Berković	Hercegovac
Leop. Kohn	-II-	J. Leipnik	-II-	Jos. Juhn	Zdenec
Mavro Kohn	-II-	J. Krans	Kladare	M. Berger	-II-
Ig. Fuchs	-II-	H. Rotter	Dinjevac	M. Rosenberg	Predavac
Hernstein	-II-	B. Dorner	Sesvete	Blechner	Kalinovaz
L. Neumann	-II-	J. Präger	Kozarevac	Jakob Weinberger	-II-
N. Steiner	Brezovac	M. Steiner	Sesvete	Gestetner	Budrovec
Josef Kohn	St. Georgen	J. Goldschmied	Pisanica	Maschankza	Tomašica

²⁹ (M.G.) Ovaj se nacrt morao načiniti unutar dva dana te je potomstvu morao prenijeti samo najvažnije podatke iz najtežeg vremena punog zbivanja. Neka nam Bog da da ovo djelo proširimo i upotpunimo.

Slika 1. Židovski hram u Bjelovaru (1881.) po crtežu Srečka Smočinskog iz 1901. (Slika je preuzeta iz navedenog rada Mladena Medara koji posjeduje kopiju crteža)

Slika 2. Povijest židovske kulturne općine u Bjelovaru, objavljena 1881. godine

Slika 3. Prijenos Tore iz staroga u novi hram 1917 (Medar)

ZUR ERÖFFNUNG
der
EINWEIHUNGSFEIERLICHKEITEN
spricht das Mädchen
JOSEFINE EBENSPANGER
den von Rabb.
Dr. M. GRÜN WALD
zu diesem Behufe verfassten

Festgruß

I.

Seid herzlich willkommen, Ihr Gäste all'
Zum Freudenfest, das heut wir begehen
Des Jubels Ruf donnernd erschall'
Zum Ehrentag von Gott ersehen.

II.

Und habet Dank viel tausendfach
Das ihr hieher seid gekommen,
Zu schmücken so den heutigen Tag
Der stets Euch sei zum Frommen.

III.

Denn neu erbaut zu Gottes Ehr'
Zur Menschheit wahren Heil
Ist nun ein Tempel, würdig, hehr,
An dem Ihr innig nehmet Theil.

IV.

So seid gesegnet für und für
Vom Kindesmunde, rein und wahr,
Und wahres Glück Euch immer zier'
Wie Sonnenstrahl so hell und klar.

SUMMARY

This paper is a brief introduction to the history of Jewish settlement in Varazdin Generality and Bjelovar brings results Commemorative ceremony on the occasion of the opening of the newly built synagogue 19th rujna 1881st in Bjelovar (Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien)) written by the famous Jewish scholar Moritz Grunwald, who was the rabbi of Bjelovar 1881st to 1884th year.